

CU PRIVIRE LA CRONOLOGIA PERIOADEI DE TRANZIȚIE DE LA ENEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI ÎN ROMÂNIA

DE

SEBASTIAN MORINTZ-PETRE ROMAN

La Conferința națională de arheologie de la Iași (decembrie 1967), autorii articolului de față puneau sub semnul întrebării sincronismele, unanim acceptate în arheologia românească, dintre culturile eneolitice de la noi (Gumelnița, Cucuteni) și etapele Troia II—V, arătând că eneoliticul din România se sfârșește în cursul fazei Troia I și că perioada următoare, de tranziție, se caracterizează, între altele, prin câteva elemente cu totul specifice ultimelor etape ale perioadei Troia I. Această idee a fost exprimată sunar în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 126—128; în *SCIV*, 4, 1968, p. 570, și apoi mai pe larg în articolul predat pentru publicare în *Dacia*, N.S., XIII, în decembrie 1968.

Concluziile noastre, care fixau data aproximativă pentru sfârșitul eneoliticului și, respectiv, începutul perioadei de tranziție în România în jurul anului 2500 î.e.n., se sprijineau pe descoperirile și observațiile savantului bulgar G. I. Georgiev din așezările de la Karanovo și Dipsiska Meșhila (Ezero). De altfel, G. I. Georgiev a dat mai multă consistență și enunțare concluziilor mai vechi, din 1948, ale lui V. Mikov, după care, în a doua jumătate a mileniului III î.e.n., Bulgaria de sud se încadra în marea cerc cultural și etnic egeo-anatolian. Ideile exprimate de cei doi cercetători bulgari, în problema care ne preocupă, preced cunoscuta lucrare a lui J. Mellaart, *Anatolia and the Balkans*.

Considerate la început cu totul inacceptabile, părerile noastre sînt treptat admise. Este cazul coraportului, *Quelques aspects des synchronismes entre les cultures néo-énéolithiques et de la période de transition vers l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale d'une part, et le monde égéo-anatolien, d'autre part*, prezentat de Vladimir Dumitrescu la cel de-al II-lea Congres internațional de studii sud-est europene de la Atena (7—13 mai 1970). Derința de a face accesibil articolul nostru din *Dacia*, N.S., XIII (în limba germană, sub tipar) unui număr cît mai mare de specialiști români, cît și necesitatea de a preciza unele lucruri în legătură cu anumite probleme,

discutate de Vladimir Dumitrescu în coraportul menționat, ne determină să prezentăm integral textul din *Dacia*, N.S., XIII.

Perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, din spațiul de sud-est al Europei, a făcut obiectul multor lucrări, dar pînă în prezent nu avem nici o imagine de ansamblu, acceptabilă majorității cercetătorilor.

Diferențele de opinii, în ceea ce privește cronologia, sînt așa de mari, încît se pune sub semnul întrebării însăși valabilitatea metodelor de lucru folosite, care au dus la diferențe cronologice atît de mari¹.

Cercetările efectuate în ultimii ani la Dunărea de Jos ne-au permis să caracterizăm într-un studiu sintetic² toate acele culturi, complexe sau aspecte culturale care s-au manifestat în regiunea Dunării de Jos în perioada mai sus menționată.

În rîndurile de față ne vom opri asupra unor probleme legate de poziția cronologică a culturilor perioadei de tranziție.

În ultimul timp, părerea general acceptată în literatura românească de specialitate este aceea că perioada de tranziție se încadrează între 1900—1700 i.e.n.³

¹ Este suficient să amintim cronologia propusă de Vl. Milojević (*Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949) și pe cea foarte recentă a lui E. Neustupný (*Absolute Chronology of the Neolithic and Aeneolithic Periods in central and south-eastern Europe*, în *Slov. Arch.*, XVI, 1, 1968, p. 19 și urm.).

² Sebastian Morintz și P. Roman. *Aspekte des Ausganges des Äneolithikums und der Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, în *Dacia*, XII, 1968, p. 45—128; vezi și Sebastian Morintz, P. Roman, *Aspekte der Periode der Übergänge zur Bronzezeit in der Donau bei Jos*, în *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 553—575.

³ D. Berciu în *Istoria României*, I, 1960, p. 71 și urm. Sprijinindu-se pe asemănarea dintre figurinele „en violon” din cultura Cucuteni, faza A, și cele troiano-cicladice cunoscute la Troia, în fazele II—V, Vladimir Dumitrescu era tentat să coboare termenul final al fazei Cucuteni A pînă în preajma anului 1800 i.e.n., urmînd ca fazele Cucuteni A—B și B să-și găsească loc după această dată (vezi Vl. Dumitrescu, *Hăbășești, monografie arheologică*, 1954, p. 517—520; idem. *Ist. Rom.*, I, 1960, p. 67 și 69). Mai recent, D. Berciu încearcă o cronologie proprie, după care la Dunărea de Jos și în special în zona istro-pontică epoca bronzului ar începe pe la 2200 i.e.n., în timp ce în restul teritoriului României fazele IV ale neoliticului nu-și încheiaseră încă definitiv evoluția (în *Zorile istoriei în Carpați și la Dundre*, București, 1966, p. 131). După D. Berciu, cea mai veche cultură a epocii bronzului din spațiul carpato-danubian ar fi cultura Cernavoda, „care se plasează cu câteva secole înainte de începerea bronzului în Europa centrală” (*ibidem*, p. 132), ea fiind „prin structura sa o cultură egeo-anatoliană” (*ibidem*, p. 147) ai cărei purtători ar fi venit dinspre sud și din Anatolia (*ibidem*, p. 132) și ca atare cronologia ei „trebuie să fie precizată în funcție de cea est-mediteraneanoegeică” (*ibidem*, p. 147). Cadrul evolutiv al culturii Cernavoda este paralelizat cu Troia III—V și începutul Troiei VI (*ibidem*, p. 158). Considerînd cultura Cernavoda ca o cultură a epocii bronzului, care urmează nemijlocit culturii Gümelnîța din zona istro-pontică, și datînd una dintre etapele sale, prin C₁₄, pe la 2495 ± 100 sau 2310 ± 100 (D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 56; idem. *Zorile istoriei...*, p. 157), dar fixînd în același timp începuturile epocii bronzului la 2200 i.e.n., se intră totuși într-o contradicție evidentă. E drept că pentru atenuarea acesteia se arată că mai întîi cultura Cernavoda „va ocupa tot rîstimpul de tranziție, pătrunzînd adînc după aceea prin neîntreruptă continuare în epoca bronzului, în care va dăinui timp îndelungat” (idem, *Din istoria Dobrogei*, p. 57). Acest rîstimp de tranziție, care deci este admis și pentru Dobrogea, a fost pus pe seama pătrunderii la Dunărea de Jos a triburilor din stepele nord-pontice (*ibidem*, p. 57, 61). Factorul estic s-ar fi manifestat după ce cultura Cernavoda „parcursese deja o primă etapă în dezvoltarea sa” (*ibidem*, p. 62), fapt care se crede întărit de analizele cu C₁₄ (*ibidem*), care au dat pentru mormîntul cu ocră de la Ceamurlia 2140 ± C 160 (*ibidem*; idem, *Zorile istoriei...*, p. 157). Autorii

Prin perioada de tranziție se înțelege intervalul de timp cuprins între sfârșitul culturilor eneolitice relativ binecunoscute (Gumelnița, Sălcuța, Cucuteni) și culturile Glina III, Monteoru, Periam, cu care începe epoca bronzului. Data de 1900 î.e.n., pentru sfârșitul eneoliticului și începutul perioadei de tranziție, era mai mult sau mai puțin justificată atunci când în Muntenia între cultura Gumelnița și cultura Glina III nu cunoșteam o altă cultură, iar în Oltenia aveam doar succesiunea Sălcuța-Coțofeni-Glina III.

Cercetările făcute în ultimele două decenii au scos la iveală un bogat material arheologic, care ne permite să vedem în altă lumină perioada în discuție. Aproximativ în aceeași vreme, când în aria culturii Cucuteni pătrund elemente culturale străine, răsăritene, evidențiate prin ceramica de tip C din pastă frământată cu scoici pisate și ornamentată cu impresiuni ale șnurului, la început aproape exclusiv înfășurat și apoi și răsucit⁴, la Dunărea de Jos în aria culturii Gumelnița și în măsură mai mică în aria culturii Sălcuța pătrund purtătorii culturii Cernavoda I⁵, cu o ceramică înrudită cu aceea de tip Cucuteni C. Purtătorii culturilor Gumelnița și Sălcuța au fost dislocați⁶ din zonele ocupate de noii veniți, dar au conti-

lucrării de față și-au expus pe larg punctul de vedere asupra noțiunii de „cultură Cernavoda”, arătând că în realitate n-a existat o „cultură Cernavoda”, așa cum o prezintă D. Berciu în lucrările citate, și că așa-numitele faze ale „culturii Cernavoda” sînt trei culturi distincte, fiecare cu originea și evoluția sa proprie (Sebastian Morintz și P. Roman, în *Dacia*, XII, p. 45).

⁴ Pentru evoluția ceramicii de tip C, vezi I. Nestor și Eugenia Zaharia, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, în *Dacia*, XII, p. 17 — 43. În cultura Cernavoda I nu este documentată o fază atît de veche care să poată corespunde cronologic celor mai vechi pătrunderi Cucuteni C caracterizate prin ceramica decorată cu pieptenele.

⁵ Pentru conținutul culturii Cernavoda I, vezi Sebastian Morintz și P. Roman, în *Dacia* XII, pl. 1 — 23, p. 47 — 77.

⁶ Noi credem că acest moment coincide cu apariția grupei Bubanj-Hum pe valea Moravei și cu răspîndirea unor elemente sălcuțene în Banat, Transilvania și Europa centrală. Ca urmare a acestor mișcări, în etapele tirzii ale culturilor Sălcuța, Petrești, Bodogkeresztur se observă un interesant proces de întrepătrundere și chiar fuziune între elementele culturilor sus-menționate. Este și vremea apariției unor elemente culturale cu o mare arie de distribuție (în afara limiturilor vestice ale României incluzîndu-se și importante regiuni din Ungaria și Slovacia) în care tehnica împunsăturilor succesive (de tip vechi-Retz) și toișile prinse ce vas prin aplicare constituie, într-un fel, fosile directoare. Pentru problema în discuție cf. P. Roman, *Unele probleme ale neoliticului Iștriu și perioadei de tranziție în lumina săpăturilor de la Băile Herculane-Peștera Hoșilor, Craiova, 1967*; idem *Contribution à la connaissance des problèmes de l'énéolithique avancé et de la période de transition à l'âge du bronze à la lumière des fouilles archéologiques de Băile Herculane—Peștera Hoșilor et de Moldova-Veche, Craiova, 1968*; Ida Bognár-Kutzián, *Probleme der mittleren Kupferzeit im Karpatenbecken, Symposium über den Lengyel-Komplex und die benachbarten Kulturen, Nitra, 1967*. În judecarea situațiilor de la Bubanj — și deci și din ținutul Moravei în general — (cf. M. Garașanin, *Kontrollgrabung in Bubanj bei Niš*, în *PZ*, XXXVI, 1958, p. 223 și urm.) și Hissar (I. Todorović, *Die Grabung Hissar und ihre Verhältnisse zum Äneolithikum und der frühen Bronzezeit, in Archaeologia Jugoslavica*, IV, 1962, p. 25 — 29) se impune o prudență deosebită, mai ales că au implicații cronologice fundamentale. Nu contestăm observațiile stratigrafice de la Bubanj și Hissar, deși interpretarea acestora poate fi diferită, deoarece în Oltenia după Sălcuța clasică (faza III), care și la Bubanj este evidentă, urmează Sălcuța IV suprapusă de cultura Coțofeni. În valca Dunării oltene unde nu este cunoscută Sălcuța IV, pînă la orizontul cronologic Coțofeni, este documentat un orizont Cernavoda III de început și apoi un altul de tip Celei. Niciodată n-am întîlnit un contact, în sens cronologic, între cultura Sălcuța, chiar cea mai tirzie, cu cultura Coțofeni și cu atît mai mult cu orizonturile tirzii ale acesteia din urmă, sincrona culturii Kostolac. S-a vorbit de un complex Sălcuța-Krivodol-Bubanj. Acestuia îi aparține numai stratul Bubanj Ia. Evoluția ulterioară de acolo nu corespunde fap-

nuat să trăiască în zona deluroasă din Muntenia ⁷ și Oltenia. Atît cultural, cît și cronologic, cultura Cernavoda I se plasează în eneolitic. Ea se încheie cu o etapă finală ce are corespondențe în Foltești I (Usatovo) documentată prin așezări și morminte tumulare cu ocră, cu care se sfîrșește evoluția culturii Cucuteni.

După sfîrșitul culturilor Cucuteni, Gumelnița, Cernavoda I, Sălcuța și înainte de apariția culturii Glina III, cunoaștem în zona Dunării de Jos o întreagă serie de culturi, complexe sau aspecte culturale ⁸. Astfel, în zona gurilor Dunării apare cultura Foltești II (= Cernavoda II), clar deosebită de Foltești I (Usatovo) și de Cernavoda I, în care specia ceramică pictată usatoviană lipsește, iar ornamentele cu impresiuni de șnur și briuri în relief sînt aproape inexistente. Într-o etapă ulterioară, această cultură va cuprinde întreaga Moldovă și va evolua, sub aspectul Foltești III, pînă la începutul epocii bronzului. În sudul Munteniei și Olteniei, se formează o nouă cultură, Cernavoda III, în care se împletesc elemente de tradiție Cernavoda I, Gumelnița și Sălcuța tîrzie (care și-au continuat existența în zona deluroasă) și influențe culturale din sud de tip Troia I. Într-o etapă mai nouă ea se va extinde spre est, peste sud-estul Munteniei, și în Dobrogea (la Cernavoda), deci într-o zonă în care este documentată și cultura Cernavoda II (= Foltești II). În Oltenia de sud, după o etapă incipientă Cernavoda III ⁹ va evolua aspectul Celei ¹⁰, înrudit cu Cernavoda III, dar mai apropiat de aspectul ilustrat prin materialele din cele mai vechi niveluri ale stratului atribuit epocii bronzului de la Dipsiska

delor stabilite în aria culturii Sălcuța. Indiferent de evoluția internă a așezării de la Bubanj, noi vedem acolo, pe baza materialelor publicate sau studiate direct, trei mari etape cronologice și culturale: 1. eneolitic (Sălcuța); 2. perioada de tranziție (Baden-Coșofeni), dar și unele elemente Cernavoda III, cele Kostolac fiind ipotetice; 3. epoca bronzului (cu forme specifice mai ales ale bronzului mijlociu, inclusiv cele cu fund ascuțit de tip Junačite).

⁷ Săpăturile efectuate de Sebastian Morintz și Marinei Popescu în 1959 la Teiu (jud. Argeș) în tell-ul II documentează un aspect evoluat al culturii Gumelnița, neîntîlnit în lunca Dunării, în care sesizăm unele elemente care vor caracteriza cultura Coșofeni.

⁸ Pentru ilustrarea acestor culturi, complexe sau aspecte culturale, vezi de asemenea Sebastian Morintz și P. Roman, în *Dacia*, XII, pl. 1 — 54.

⁹ Prin cercetările de teren întreprinse de P. Roman în septembrie 1968 pe grindurile Răcaru Mare și Răcaru Mic situate pe teritoriul comunei Orlea (jud. Olt) s-au descoperit relativ numeroase fragmente ceramice aparținînd unei etape timpurii Cernavoda III. Fragmentele provin atît de la vase cu scoică pisată în pastă, cît și de la vase lucrate din lut cu amestec de nisip și pietricele mărunte. Fragmentele indică străchini sau casroane canelate în interior; vase ornamentate cu un singur brlu în relief, alveolat și întrerupt uneori de proeminente; torți tubulare. Pînă la publicarea articolelor menționate la nota 1, cel mai vestit punct de descoperire Cernavoda III era cel de la Dobroțești, autorii socotind rîul Veda o linie aproximativă de despărțire între culturile Cernavoda III și Celei (vezi *Dacia*, XII, 1968, p. 97; *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 559). Noile descoperiri ne obligă să reconsiderăm ipoteza după care aspectul Celei a luat naștere pe un fond Cernavoda I (*Dacia*, XII, p. 97; *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 559) și să constatăm evoluția culturii Cernavoda din sudul Olteniei pînă la un orizont Cernavoda III timpuriu, de unde rezultă că aspectul cultural Celei își începe evoluția o dată cu etapele mijlocii ale culturii Cernavoda III. De altfel, sistemul de briuri în relief, în număr de 1 — 4, atît de frecvent în Celei, este întîlnit numai în așezarea de la Cernavoda, lipsind în așezările timpurii Cernavoda III (Dobroțești, Slobozia, Malul Roșu-Giurgiu etc.).

¹⁰ Expectațun Burjor, *Așezarea de la Celei din perioada de tranziție spre epoca bronzului*, în *RM*, IV, 1967, 3, p. 211 și urm.; Eugen Comșa, *Unele date cu privire la sfîrșitul perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în sud-estul Olteniei*, în *SCIV*, 18, 1967, p. 207 și urm.

Moghila-Ezero (Bulgaria)¹¹. Aspectul Celei precede în sudul Olteniei cultura Coțofeni¹², după cum materialele foarte asemănătoare de la Dipsiska precedă pe acelea de tip Mihalic. Cultura Cernavoda III este îndeaproape înrudită cu cultura Boleráz din Slovacia¹³. În ultimul timp aspectul timpuriu al marelui complex pe care îl putem numi Cernavoda III — Boleráz a fost documentat și în apropierea orașului Szeged¹⁴, deci în aria culturii Baden. Descoperitorul, G. Gazdapusztai, îl consideră pre-Baden¹⁵. Tot în perioada de tranziție se înscrie și cultura Coțofeni, cu o largă răspândire în Oltenia, vestul Munteniei, Banat și Transilvania. În aceeași perioadă sînt date majoritatea mormintelor tumulare cu înhumări în poziție chirchită și cu ocră din Moldova, Dobroea, Muntenia și Oltenia. Unele dintre morminte aparțin unor culturi sau aspecte culturale cunoscute, altele însă, considerate în general ale unor populații răsăritene, nu pot fi atribuite încă unei anumite culturi. Toate aceste culturi, complexe sau aspecte culturale suprapun — uneori și stratigrafic — culturile eneolitice și sînt suprapuse, la rîndul lor, de cele ale epocii bronzului.

Începînd discuția asupra cronologiei perioadei de tranziție, ținem să evidențiem una din principalele noastre constatări. Odată cu sfîrșitul culturilor eneolitice Cucuteni (inclusiv Foltești I), Cernavoda I, Gumelnița și Sălcuța, observăm existența altor culturi în care, deși se mențin unele elemente de tradiție locală, ceramica pictată (înainte de ardere) lipsește, ornamentarea cu șnurul este foarte săracă sau chiar inexistentă, în timp ce devin tot mai numeroase elementele sudice de tip Troia I final, necunoscute anterior la Dunărea de Jos.

Pentru fixarea poziției cronologice a culturilor perioadei de tranziție de pe teritoriul României sînt deosebit de utile analogiile ce se pot stabili între acestea — fie direct, fie prin intermediul culturilor înrudite din Bulgaria — și cele din spațiul egeo-anatolian. Este evident că analogiile nu pot da, de cele mai multe ori, și paralelisme cronologice absolute, deoarece este foarte dificil de apreciat cît timp îi trebuie unui element cultural pentru a se putea difuza la populații aflate în zone geografice mai apropiate sau mai îndepărtate. Uneori, preluarea se poate realiza rapid, alteori

¹¹ În tell-ul de la Ezero, peste o locuire de tip Gumelnița-Karanovo VI, se suprapun mai multe niveluri de locuire atribuite de cercetătorii bulgari epocii bronzului (G. Georgiev și N. Merpert : *Raskopki mnogostoinogo poselenia u selo Ezero bliz g. Nova Zagora v 1963 godu*, în *Izvestiia*, Sofia, XXVIII, 1965, p. 129 și urm.; Georgi I. Georgiev, *Beiträge zur Erforschung des Neolithikums, der Bronzezeit in Südbulgarien*, în *Archäol.*, Heft 42, 1967, p. 120 și urm.). Așezării de la Mihalic îi corespund nivelurile mijlocii (IV — VI) de la Ezero (vezi Georgi I. Georgiev, *op. cit.*, p. 122 — 123). Nivelurile VII — IX reprezintă etapa pre-Mihalic, dar legată organic de aceasta din urmă, iar nivelurile I — III se paralelizează cu Karanovo VII b (G. I. Georgiev, *op. cit.*, p. 124). În nordul Dunării acestui din urmă orizont îi corespunde Gîna III-Schneckenberg. Este de menționat că la Karanovo, între stratul VI și VII, există o depunere sterilă, groasă de 0,40 m, care corespunde ca timp complexului Ezero-Mihalic. Subliniem aceste lucruri, deoarece unii arheologi au făcut confuzie, punînd semnul egalității între complexele Ezero-Mihalic și Karanovo VII b.

¹² În raport cu Coțofeni, aspectul Celei prezintă în special în nivelurile sale mai vechi și mijlocii forme mai arhaice. Pentru etapele sale mai noi nu ne excludem un sincronism parțial cu cultura Coțofeni.

¹³ V. Nêmejková-Pavúková, *Siedlung der Boleráz-Gruppe in Nitriansky-Hrádok*, în *Slov Arch.*, XII, 1, 1964, p. 230 și urm.

¹⁴ Informații de la G. Gazdapusztai, care ne-a arătat materialele inedite în mai 1968 (Sebastian Morintz).

¹⁵ Vezi nota următoare.

însă, de-abia după ce în zona lor de origine acele elemente ieșiseră din uz ¹⁶. În ultimul caz însă, necesitatea păstrării lor în zone intermediare este obligatorie.

Toate aceste considerații ne impun prudență, dar câteva fapte sînt totuși incontestabile : a) unitatea culturală a marelui complex Gumelnița-Sălcuța-Krivodol-Karanovo VI (Kodjadermen)-Bubanĵ, a cărui evoluție se încheie, prin intervenția unor factori externi, la intervale diferite de timp ; b) frecvența în cadrul acestui complex a unor forme ceramice tipice și în Troia I (ne referim la străchinile cu marginea îndoită spre interior și la străchinile cu marginea îngroșată în interior) ¹⁷, precum și inexistența în același complex a unor forme care apar exclusiv în Troia I și se vor dezvolta numai în culturile perioadei de tranziție (avem în vedere străchinile cu marginea teșită oblic, foarte frecvente în Mihalic, Celei și Coțofeni, și toartele din Renie II și Cernavoda III) ; c) suprapunerea complexului sus-menționat, în România de către culturile perioadei de tranziție, iar în Bulgaria de către complexul Ezero-Mihalic cu mai multe etape evolutive ; d) prezența, în culturile perioadei de tranziție din România și în complexul Ezero-Mihalic — casă nu mai vorbim de bronzul timpuriu macedonean —, a unor elemente culturale de caracter exclusiv Troia I și care nu apar în nici una din variantele complexului Gumelnița-Sălcuța-Karanovo VI etc. Aceste elemente, pe care le vom discuta mai jos, sînt atribuite în special nivelurilor tîrzii Troia I ; e) prezența în Balcani a unor elemente etnoculturale de certă origine nord-pontică ¹⁸.

¹⁶ În acest sens ne exprimăm rezerve pentru metoda comparativă folosită de E. Neustupný (*op. cit.*) în stabilirea sincronismelor. După părerea noastră este greșit a considera că orice element care apare în mediul cultural central-european trebuie în mod necesar să fie sincronizat numai cu acele etape din Anatolia care l-au transmis inițial. Pe acest criteriu oricărui orizont cultural care nu conține acele elemente de caracter Troia I la care se face referire (este vorba de toartele tubulare) i se atribuie o poziție cronologică pre-troiană (așa consideră E. Neustupný în studiul citat etapele Baden timpurii care nu conțin aceste tipuri de toarte). Este suficient însă a reaminti că toartele tubulare apar, la Dunărea de Jos, într-un orizont pre-Cernavoda III-Coțofeni-Baden-Boleráz și, în același timp, post-culturile eneolitice locale. E. Neustupný nu ține seama de faptul că toartele tubulare din mediile central-europene provin nu de la Troia, ci din culturile zonelor intermediare, ele înseși sincrone, în cea mai mare parte, cu etape post-Troia I. Spre o poziție cronologică post-Troia I a culturii Baden ne conduc atît elementele culturale ale acestora (de exemplu menschenförmige Gefässe, vezi N. Kalicz, *Die Pecker Kultur und Anatolia*, Budapesta, 1963, p. 19 și urm.), cît și poziția sa cronologică în Europa centrală după culturi eneolitice locale ale căror legături cu lumea troiană nu pot fi trecute cu vederea.

¹⁷ Nepotrivită ni se pare și sincronizarea ceramicii grafitate din Tracia (cf. D. H. French, *Late Chalcolithic Pottery in North-West Turkey and the Aegean*, în *Anatolian Studies*, XI, 1961, p. 100 și urm. ; vezi și tabelul cronologic de la fig. 3) pe baza analogiilor cu Kumtepe Ib, numai cu etape ante-troiene. Este evident că ceramica grafitată balcanică a avut evoluția sa proprie care suferă influențe troiene. Apariția bruscă a unui val Troia I în Balcani, caracterizat prin toarte tubulare sau străchini cu buza teșită, poate fi explicată ca o contraofensivă etno-culturală troiană în Balcani în urma presiunii triburilor nord-pontice în aceeași zonă. Admiterea unui sincronim parțial între culturile Gumelnița-Sălcuța și grupele înrudite din Balcani, pe de o parte, și Troia I, pe de alta, ni se pare mai apropiată de adevăr (cf. J. Mellaart, *Anatolia and the Balkans*, în *Antiquity*, 34, 1960, p. 275 și urm.). Necunoașterea amănunțită a realităților balcano-danubiene nu i-a permis însă lui J. Mellaart sincronisme dintre cele mai ferice în primul rînd, între culturile eneolitice balcano-danubiene și după aceea în raport cu Troia.

¹⁸ Atribuim acestor elemente : șnur-ceramica sud-balcanică, întîlnită în numeroase așezări bulgărești, prezența oaselor de cai în așezarea de la Mihalic (vezi Mikov, *Fouilles du site pré-historique près de Michalic*, în *Fouilles et recherches*, I, Sofia, p. 24), mormintele tumulare cu ocră din Bulgaria (R. Popov, *Moghilništ' gravoe pri s Endje*, în *IzvInst*, VI, 1930 — 1931, rezumat în limba germană la p. 113 — 116).

Acesta este cadrul care, cu toată prudența care se impune, ne oferă totuși suficiente indicii pentru a discuta problema pe care ne-am propus-o.

Prin largă lor răspîndire, noi avem în vedere, pentru analogii cu lumea balcano-geeo-anatoliană, câteva elemente culturale foarte grăitoare, și anume: vasele cu toarte tubulare dispuse orizontal pe diferitele părți ale corpului (foarte numeroase în Cernavoda III)¹⁹, castroanele sau străchinile cu buza teșită în interior, uneori ornamente (în culturile Coțofeni și Celei formînd o categorie dintre cele mai importante)²⁰, cămile sau vasele askoidale cu buza oblică (întîlnite în culturile Coțofeni, Celei, Foltești II = Cernavoda II), toartele orizontale uneori torsionate. Aceste elemente își găsesc analogii directe la Troia, iar în cazul toartelor tubulare numai în Troia I²¹.

Alte elemente, cu caracter ornamental, au similitudini impresiionante în culturile de caracter Troia I din Egeea²². Raportînd culturile perioadei de tranziție la complexul Ezero-Mihalic, elementele de legătură devin și mai numeroase. În afara celor deja menționate, sfera se extinde la tehnica și chiar motivistica ornamentală (sisteme de briuri în relief, șnur, tehnica Furchenstich, forme de vase etc.)²³. Se adaugă analogiile deja menționate de D. Berciu, între diferitele piese de metal²⁴. Toate acestea ne arată că influențele geeo-anatoliene s-au transmis în regiunea carpato-danubiană prin intermediul culturilor din Balcani, faptul neexcluzînd culoarul Vardar-Morava dar, după toate aparențele, activat, în sensul celor de mai sus expuse, într-o etapă mai tardivă. Cu toate că aceste elemente culturale transmise în lumea nord-dunăreană sînt numeroase, această din urmă regiune își păstrează caracterul său original, fapt ce nu ne permite să vorbim de un complex unitar Cernavoda-Ezero-Donja-Slatina²⁵. Componentele de bază ale culturii Cernavoda III rămîn totuși esențial diferite de Ezero (șnur-ceramică excepțional de rară în Cernavoda III și, conform documentării actuale, lipsa canelurii în complexul Ezero-Mihalic). Mai curînd s-ar putea lega de complexul Ezero aspectul Celei din sud-estul Olteniei. Strînsa legătură dintre culturile perioadei de tranziție din România și culturile din Bulgaria, ilustrate prin materialele de la Mihalic,

¹⁹ Sebastian Morintz și P. Roman, *op. cit.*, fig. 31/1 — 5; 32/1 — 6; 35/2; 37/2, 8, 10, 11, 14; 39/7, 15, 25.

²⁰ Pe acest criteriu, grupul Gorodsk-Horodiștea pare a avea în raport cu Usatovo-Foltești I — unde acest tip de castron lipsește — o poziție cronologică mai nouă, marcînd în Moldova de nord și centrală perioada de tranziție și nu eneoliticul final, ca în cazul grupului Foltești I (= Usatovo). Castroanele cu buza lată sau teșită oblic apar în Dobrogea și Muntenia de-abia în Cernavoda II (= Foltești II). Subliniem faptul că ele lipseau din culturile Gumelnița-Sălcuța I și II, fapt care nu exclude contemporaneitatea acestor faze I și II cu acele culturi din alte zone geografice în care apar tipurile de castroane menționate. Străchinile cu buza teșită de la Ostrovul Corbului, socotite de D. Berciu (în *Arheologia preistorică a Olteniei*, fig. 52, 5 — 10; 64/3; 65; 67 și p. 53) ca sălcuțene, aparțin în realitate culturii Coțofeni.

²¹ Karl W. Blegen, John L. Caskey, Marion Rawson, *Troy*, 1950, vol. I, 2, fig. 260, 8, 16, 19; 261. 8 — 10, 14, 16 — 18.

²² Vezi spre exemplu W. Lamb, *Excavations at Therm in Lesbos*, Cambridge, 1936 (cp. de aci ornamentația de la pl. XIV — XVII cu cea din cultura Coțofeni).

²³ Vezi materialul ilustrativ la G. Georgiev și N. Merpert, *op. cit.*; Georgi I. Georgiev, *op. cit.*; V. Mikov, *op. cit.*

²⁴ În *SlovArch*, XII, 1, 1964, p. 270 — 271. Precizăm că piesele aduse în discuție sînt din Cernavoda III.

²⁵ Cf. D. Berciu, în *SlovArch*, XII — 1, 1964, p. 273 — 275.

Dipsiska Moghila (Ezero) și Ezerovo (lingă Varna)²⁶, ducе incontestabil la concluzia unei dezvoltări paralele în timp a acestora.

În Bulgaria, de la sud de Balcani, complexului Karanovo VI-Kodjadermen îi urmează, cronologic și stratigrafic, complexul Ezero-Mihalic (Karanovo VII b ilustrînd un alt aspect mai evoluat decît Mihalic), orizontul Mihalic fiind bine reprezentat în nivelurile mijlocii ale stratului epocii bronzului de la Dipsiska Moghila²⁷. Încă din 1948, V. Mikov observa pe bună dreptate că în a doua jumătate a mileniului III î.e.n. teritoriul sud-balcanic forma un cerc cultural și etnic împreună cu Asia Mică, insulele egeice, litoralul trac și Macedonia²⁸. În 1956 Gordon Childe insistă în mod deosebit asupra acestui fenomen, cu implicațiile sale culturale și cronologice²⁹. Nu-i scapă din vedere nici componenta șnur-ceramică și celelalte componente de caracter nord-pontic. Ceva mai târziu, G. Georgiev și N. Merpert vor sublinia legăturile descoperirilor de la Ezero cu Troia și bronzul timpuriu macedonean, șnur-ceramica punînd-o în legătură cu regiunile nord-pontice. Cronologic, limitele pentru Ezero sînt fixate între mijlocul mileniului III și sfîrșitul aceluiași mileniu sau începutul celui de-al doilea³⁰. Într-o revenire și mai recentă G. Georgiev arată că în centrul Peninsulei Balcanice exista un centru al șnur-ceramicii pentru care nu exclude posibilitatea unei origini locale, dar înclină mai mult spre o origine nord-pontică. Stratul epocii bronzului de la Ezero este sincronizat cu Troia I (ultimul nivel) — Troia V și bronzul timpuriu macedonean. Cît privește orizontul Mihalic, acesta este fixat pe la 2400—2300 î.e.n.³¹.

Așa cum este cunoscut, complexul Ezero-Mihalic este deja o sinteză originală a mai multor componente culturale. Dintre acestea, principale sînt două : una, de evident caracter Troia I, a doua, de caracter la fel de evident nord-pontic (șnur-ceramică). Componenta de tip Troia I este aceea care a determinat și apropierea de ordin cronologic între această primă etapă de la Troia și nivelurile inferioare de la Ezero (pre-Mihalic).

Prezența unor vase (depaș) tipice numai pentru Troia II—V în apropierea unor așezări de tip Mihalic (sud-estul Bulgariei)³² permite un sincronism între acest orizont și numitele etape de la Troia. Analogiile ce se pot stabili între orizontul Mihalic și Coțofeni constituie de asemenea un cadru pentru fixarea poziției cronologice a culturii Coțofeni. Aceeași situație se poate admite chiar și pentru nivelurile timpurii ale epocii bronzului de la Ezero (pe care le considerăm pre-Mihalic prin analogie cu Celei = pre-Coțofeni), care reflectă de asemenea un proces sintetic încheiat. Aceasta cu atît mai mult cu cît componenta Troia I din complexul Ezero-Mihalic presupune în mod obligatoriu existența unor orizonturi și mai vechi mai mult sau mai puțin identice cu Troia I de sfîrșit care, interpunîndu-se între complexul Karanovo VI și cele mai vechi niveluri de tip Ezero, vor fi fost parțial contemporane cu Troia I, urmînd apoi în Balcani o

²⁶ Informație de la G. Tončeva, care ne-a arătat materialele inedite, în decembrie 1966 (Sebastian Morintz).

²⁷ Vezi nota 11.

²⁸ V. Mikov, *op. cit.*, p. 25.

²⁹ G. Childe, *Anatolia and Thrace*, în *Anatolian Studies*, VI, 1956, p. 45 — 48.

³⁰ G. Georgiev și N. Merpert, *op. cit.*, p. 156.

³¹ Georgi I. Georgiev, *op. cit.*, 124 — 125.

³² V. Mikov, *op. cit.*, p. 24 — 25 și fig. 12.

dezvoltare proprie (de tip Ezero-Mihalie), diferită de Troia II—V, dar aproximativ sincronă cu acestea din urmă.

Componenta șnur-ceramică din același complex presupune și ea orizonturi șnur-ceramice mai vechi. Că aceste elemente etno-culturale, caracterizate prin ceramică șnurată, au întâlnit acolo o cultură troiană sau una de caracter Karanovo VI-Kodjadermen rămâne ca cercetările viitoare s-o dovedească.

Rezultatele cercetărilor din România ne ajută la soluționarea unor probleme în discuție. Două probleme ni se par esențiale în acest sens : a) considerînd că șnur-ceramica, sesizată ca o componentă în complexul Mihalie, a trecut în drumul ei spre sud în mod inevitabil prin regiunile noastre, se pune întrebarea în ce moment cronologic este posibilă această pătrundere ? și b) în ce orizont cultural și cronologic apar primele elemente de tip „Troia I” în culturile perioadei de tranziție de pe teritoriul României și cu ce fază din complexul Ezero-Mihalie este sincron acest orizont cronologic și cultural de la noi ?

Ca răspuns la prima întrebare facem următoarele precizări : La Dunărea de Jos înregistrăm două valuri șnur-ceramice nord-pontice ; 1) unul de tip Cernavoda I și Cucuteni C contemporan culturilor eneolitice locale, începînd din faza Cucuteni A—B. Nu este documentat în Bulgaria, deși prezența lui, cel puțin în nordul Balcanilor, este de presupus. Cert este că nu această șnur-ceramică stă la baza celei din complexul Ezero-Mihalie. 2) Al doilea val, și ultimul (după aceasta, în zona istro-pontică, șnur-ceramica este o raritate), este cel usatovian (= Foltești I) și el precedă culturile perioadei de tranziție. În zona ocupată, dislocă triburi Cernavoda I, pe care le împinge în lungul Dunării spre vest. În Dobrogea este documentat pînă în sudul provinciei. Șnur-ceramica din complexul Ezero-Mihalie își poate găsi bune ascendențe în cea usatoviană, și pătrunderea acesteia spre sud, de-a lungul țărmului pontic, este o probabilitate de fel neglijabilă³³. Nu scăpăm din vedere nici mormintele tumulare cu ocră din Bulgaria care, pe teritoriul României, apar pentru prima dată în orizontul Foltești I.

A doua întrebare capătă iarăși un răspuns semnificativ : primele elemente de „tip Troia I” apar, în regiunile dunărene, încă de la începutul perioadei de tranziție, în etapa de trecere de la Cernavoda I la Cernavoda III

³³ În lumea balcano-danubiană șnur-ceramica cunoaște o lungă evoluție. Cea mai veche etapă este reprezentată prin fenomenul Cucuteni C și Cernavoda I. A doua etapă este documentată prin orizontul Usatovo-Foltești I, etapă pe care o postulăm pentru Bulgaria sud-balcanică la un orizont pre-Ezero-Mihalie. După Usatovo (Foltești I), în zona istro-pontică și în general în regiunile est-românești, șnur-ceramica devine o raritate în timp ce, la sud de Balcani, cunoaște o mare înflorire în complexul Ezero-Mihalie, care transmite impulsuri culturale în regiunile învecinate. Șnur-ceramica din cultura Coșofeni, nu prea numeroasă dar caracteristică, este strins legată de centrul sud-balcanic. La un orizont Tirziu Coșofeni are loc o împrăștiere largă a ceramicii șnurate din Bulgaria. Cum această împrăștiere este asociată (în România vestică, Iugoslavia, Ungaria) cu elemente vučedoliene, putem presupune că acestea din urmă au constituit impulsul. Acestei vremi îi corespunde și ceramică șnurată din Grecia, din mediul heladic timpuriu final. În judecarea poziției cronologice a ceramicii șnurate din Europa centrală și est-centrală trebuie să se țină seama atît de evoluția balcanică cît și de faptul că în primele regiuni aceasta își are evoluția sa proprie, poate și mai îndelungată. În concepția noastră, fundamental deosebită de aceea a lui E. Neustupný, numai ceramica șnurată pînă la un orizont Foltești I (Usatovo) este sincronă cu Troia I, etapele care încep cu complexul Ezero-Mihalie inclusiv fiind ulterioare Troiei I.

(denumită de noi Renie II după al doilea strat din aşezarea de la Renie-Oltenița), pentru a deveni apoi frecvente în cultura Cernavoda III. Acest orizont este sigur anterior culturii Coțofeni — cu numeroase analogii în orizontul Mihalic — cît și aspectului Celei (pre-Coțofeni), care corespunde după părerea noastră, nivelurilor timpurii ale stratului epocii bronzului de la Dipsiska (Ezero), deci pre-Mihalic. Orizontul primelor manifestări de tip Troia I final, caracterizat la nord de Dunăre de aspectul Renie II, n-are corespondent în Balcani, dar existența sa este de presupus în mod inevitabil într-o etapă anterioară primelor niveluri ale bronzului timpuriu de la Ezero.

Fără a intra mai mult în amănunte, iese clar în evidență că primele clemente, mai sus menționate, de tip Troia I ajung în sudul României (și desigur că în Bulgaria nu puteau fi mai tîrzii) în momentul de formare a culturii Cernavoda III cînd culturile Cucuteni, Gumelnița, Sălcuța nu mai existau, iar cultura Coțofeni (noi credem că și Mihalic) încă nu se formase.

Considerăm astfel că perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului începe în România aproximativ la sfîrșitul Troiei I. Cînd au ajuns la Dunărea de Jos elementele Troia I, nu putem preciza cu mai multă exactitate. Cert este că aceste influențe nu sînt de caracter Troia II sau mai tîrzii. Chiar dacă ele au parcurs Peninsula Balcanică într-o vreme în care Troia I se stinsese, momentul lor de plecare rămîne Troia I. Pe baza acestor considerente, socotim că perioada de tranziție începe în România în jurul datei de 2500. Credem că culturile eneolitice de la noi (Cucuteni, Gumelnița, Sălcuța) sînt în mare măsură contemporane cu Troia I. În ansamblu, perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului din România se poate paraleliza cu Troia II—IV.

Astfel perioada de tranziție se extinde pe o perioadă mult mai mare decît se credea, iar întinderea aşezărilor, grosimea straturilor de cultură, existența mai multor culturi, unele cu mai multe faze evolutive, sînt argumente care pledează în acest sens. În privința datei de început a epocii bronzului, considerăm că aceasta nu poate pendula decît în jurul datelor stabilite pentru Europa centrală.

Faptele aci discutate ne atrag din nou atenția asupra unor cifre absolute obținute prin metoda C_{14} . Multe date sînt contradictorii, multe imposibil de acceptat (pentru cultura Baden, de exemplu), dar respingerea, ca și acceptarea lor, trebuie privite critic. Argumentele pro și contra sînt de cele mai multe ori inutile, cîtă vreme nu avem asigurată *cu precizie* poziția stratigrafică a „dovezilor” care devin apoi „argumente”.

Unele cifre sînt demne de toată atenția : pentru Cucuteni A_3 , Cucuteni B (va trebui precizată și etapa evolutivă din care s-a luat proba), Gumelnița (probabil A_2) și chiar Cernavoda (cu remarcă : șanțul de apărare din care s-a luat proba aparține culturii Cernavoda I tîrzie, contemporană cu Usatovo-Foltești I). Numai din rezultatul analizelor asupra mormîntului de la Ceamurlia nu se puteau trage concluzii istorice ³⁴. Mai întii va trebui precizat cărui orizont cultural aparține acel mormînt, deoarece mormintele cu ocră se eşalonează pe o perioadă de sute de ani.

³⁴ D. Berciu, *Zorile istoriei* . . . , p. 157.

Tratînd problema relațiilor cronologice ale culturilor neo-eneolitice și din perioada de tranziție spre epoca bronzului din sud-estul Europei în raport cu cele din mediul egeo-anatolian, Vladimir Dumitrescu aduce în lucrarea amintită, numeroase argumente în sprijinul cronologiei lungi. Astfel, cultura Gumelnița este contemporană în parte cu Troia I, începuturile sale fiind anterioare fazei Troia I, iar culturile perioadei de tranziție se pot sincroniza cu sfîrșitul fazei Troia I, pe care o depășesc. Sîntem în general convinși de aceste concluzii. Chiar dacă unele probleme de amănunt sînt încă discutabile, sîntem bucuroși că treptat se impune noua concepție, de care noi eram convinși încă din 1967. Vladimir Dumitrescu consideră ca fapt decisiv, care a determinat revizuirea cronologiei regiunilor noastre, realitățile stratigrafice constatate de Jean Deshayes în 1967, în așezarea de la Dikili Tash. Legăturile tipologice sînt valabile numai în măsura în care sînt verificate de precizări stratigrafice, susține cu fermitate Vladimir Dumitrescu. Noi credem că ambele metode sînt bune în măsura în care sînt folosite și coroborate cu pricepere. Nu sîntem de acord însă că problema raportului dintre eneoliticul final și bronzul timpuriu egeo-anatolian (corespunzător perioadei de tranziție din România) a fost rezolvată prin cercetările de la Dikili Tash. E doar o încercare de a justifica schimbarea de poziție a lui Vladimir Dumitrescu, care în 1968 era adept al cronologiei scurte, ca de altfel și majoritatea celorlalți arheologi, iar în 1970 este susținător al cronologiei lungi. N-ar fi nimic surprinzător în această schimbare de concepție. Surprinzător este însă faptul că, deși datele pentru noua poziție existau mai de mult și erau evidente, d-sa aduce ca clement decisiv săpătura de la Dikili Tash. Ne întrebăm : dacă săpătura de la Dikili Tash nu s-ar fi făcut, Vladimir Dumitrescu ar fi rămas mai departe adept al cronologiei scurte, pe care ar fi susținut-o cu aceleași argumente tipologice, pe care încearcă acum să le pună în sprijinul cronologiei lungi ?

Noi sîntem de părere că datele stratigrafice în favoarea cronologiei lungi existau chiar înainte ca noi, autorii acestor rînduri, să le fi sesizat (în decembrie 1967) și, fără discuție, înainte de publicarea săpăturilor făcute, în 1967, la Dikili Tash. Cum altfel puteau fi apreciate materialele de la Mihalic (chiar înainte de precizărilor stratigrafice de la Ezero), care au evidente analogii în nivelurile superioare ale stratului Troia I, precum și în cultura Coțofeni ? Era de asemenea știut că în nivelurile inferioare ale Troiei I existau clare analogii pentru cultura Gumelnița evoluată și că Gumelnița precedă cultura Coțofeni. După precizările stratigrafice de la Ezero (Dipsiska Moghila), unde stratul epocii bronzului timpuriu (avînd în nivelurile mijlocii materiale de tip Mihalic) suprapune stratul gumelnițean (Karanovo VI), trebuia să așteptăm rezultatele cercetărilor de la Dikili Tash, pentru a putea preciza că cultura de tip Mihalic (cu analogii evidente în cultura Coțofeni) nu precedă în Balcani cultura Gumelnița ?

Este meritul lui V. Mikov de a fi sesizat încă din 1948 semnificația descoperirilor de la Mihalic, al lui Gordon Childe (1956) de a fi insistat asupra importanței lor, al lui G. I. Georgiev (1959) și al lui J. Mellaart (1960) de a fi făcut noi precizări și considerații în legătură cu evoluția culturală din zona egeo-anatoliană în raport cu aceea din Balcani. Cu toate lipsurile datorate stadiului actual al cercetărilor, considerăm în general juste părerile celor doi savanți în problemele care ne preocupă aci.

Cercetînd descoperirile de la Dunărea de Jos, în raport cu descoperirile de la Troia și din Balcani, noi am observat că culturile Gumelnița și Cucuteni sînt în mare măsură paralele cu Troia I. Totodată am constatat că o serie de elemente caracteristice sfîrșitului Troici I își fac apariția la Dunărea de Jos la limita dintre eneolitic și perioada de tranziție. Chiar dacă data de 2500 i.e.n. pentru sfîrșitul Troiei I este discutabilă și va fi în viitor corectată, este limpede că data de început a bronzului timpuriu din Balcani și respectiv perioada de tranziție la Dunărea de Jos este marcată de difuzarea spre nord a unor elemente culturale egeo-anatolice specifice sfîrșitului fazei Troia I. Descoperirile de la Dikili Tash, cu care Vladimir Dumitrescu își justifică schimbarea de concepție, confirmă rezultatele cercetărilor bulgari și nu invers cum susține d-sa. Dacă înțelegerea tardivă a unor realități poate fi trecută cu vederea, nu la fel și modul de a expune faptele în scopul justificării acelei înțelegeri tardive.

O deosebită importanță pentru înțelegerea diverselor fenomene care au determinat sfîrșitul epocii eneolitice în spațiul carpato-balcanic ar avea pentru arheologi periodizarea culturii Gumelnița. Or, în ciuda faptului că după mai mult de patru decenii de cercetare nu dispunem încă de o periodizare a acestei culturi, se operează totuși cu noțiuni ca B₁, B₂, fără să li se atribuie și un conținut clar.

Vladimir Dumitrescu afirmă, spre exemplu, că cel puțin unele etape ale fazei Gumelnița B₁ lipsesc în așezările din Bulgaria de sud, în timp ce ele ar fi bine reprezentate în valea Dunării. După același autor faza B₂ este bine reprezentată numai în regiunile de la nord și nord-vest de valea Dunării. Din afirmațiile lui V. Dumitrescu, reiese deci că încheierea evoluției culturii Gumelnița merge treptat de la sud spre nord.

Nu avem nici o dovadă că Gumelnița a luat sfîrșit mai devreme în ținutul dintre Balcani și Rodope, decît în Cîmpia Dunării unde este documentată cultura Cernavoda I. Nici despre o simultaneitate a încetării culturii Gumelnița în cele două zone menționate, nu avem dovezi. Datele stratigrafice de la Dikili Tash dovedesc doar o vechime mai mare pentru locuirea gumelnițeană din acel loc în raport cu cea a bronzului vechi. Dacă această suprapunere este nemijlocită în timp, rămîne de văzut.

Alte fapte : între Balcani și Rodope nu avem documentat un orizont anatolian curat sau unul șnur-ceramic curat. Cele mai vechi niveluri arată o sinteză între aceste două elemente și, din punct de vedere al cronologiei relative, aceste cele mai vechi niveluri de la Ezero își găsesc corespondențe în Cernavoda III și Celei, deci într-o perioadă post-gumelnițeană. Este evident că nu poate fi vorba de un sincronism între Ezero și Gumelnița tîrzie, cum afirmă V. Dumitrescu.

Între Karanovo VI și Ezero s-au interpus alte etape culturale care au dat naștere complexului Ezero. Acestea pot fi contemporane cu Gumelnița nord-dunăreană. Dacă a existat acolo și o etapă curată Troia I, nu știm. O etapă usatoviană este obligatorie însă pentru șnur-ceramica din Ezero. Dar, cronologic, aceasta este post-Cucuteni B. A pus cultura de tip Troia I sau cea usatoviană capăt variantei Karanovo VI a culturii Gumelnița? Trebuie să mai așteptăm înainte de a da un răspuns.

Dacă noțiunile de Gumelnița B₁ și B₂, folosite de Vladimir Dumitrescu, ar avea un anumit conținut, ne-ar ajuta în discutarea problemei de față. Din păcate însă, rămîn noțiuni abstracte. Pe baza vechilor săpă-

turi de la Gumelnița, s-a vorbit de o fază Gumelnița B (*Dacia*, II, 1925). După cercetările mai noi, faza B de la Gumelnița a scăzut în durată și expresivitate (*SCIV*, 17, 1966, 1, p. 51) fără a se indica totuși elementele deosebitoare ale stratului B₁ față de A2c. La Conferința națională de arheologie de la Iași (decembrie 1967), Vl. Dumitrescu anunța însă în cadrul dezbaterilor publice (vezi și I. Nestor și Eugenia Zaharia, în *Dacia*, XII, 1968, p. 38, nota 77) că găsește mai potrivit a considera nivelul Gumelnița B₁ ca un nivel Gumelnița A₃. Revenirea recentă la o fază Gumelnița B₁, fără precizarea conținutului, nu ajută cu nimic la înțelegerea problemei.

Sîntem convinși că o analiză minuțioasă a descoperirilor gumelnițene din diferite zone ar oferi o periodizare utilizabilă și ar arăta că această cultură încetează în mod diferit de la zonă la zonă în momente diferite și în funcție de împrejurări diferite. Ceea ce știm concret, în momentul de față, este faptul că, în sudul Moldovei, Dobrogea și în Cimpia Dunării cultura Gumelnița încetează brusc prin apariția culturii Cernavoda I, într-o vreme corespunzătoare fazei Cucuteni A—B. Cultura Gumelnița continuă să existe încă în zona deluroasă din nordul Munteniei și, sub aspectul Sălcuța, în Oltenia. Nu sîntem încă informați dacă aceeași a fost situația și în nordul Bulgariei. Nu avem nici o dovadă că Gumelnița ar fi încetat să existe la sud de Balcani la fel de timpuriu ca și în Cimpia Dunării. Pătrunderea populațiilor culturii Cernavoda I a creat două zone gumelnițene distincte, cu evoluții independente: o zonă la sud de aria culturii Cernavoda I și o alta la nord și vest. Zona nordică a contribuit la formarea culturii Cernavoda III, iar peste cea sudică s-a suprapus cultura Ezero. Deci, cînd și în ce împrejurări își încheie evoluția cultura Gumelnița de la sud de Balcani nu putem preciza. Cert este însă că, în vremea în care elementele de tip Troia I pătrunseseră la Dunărea de Jos, cultura Gumelnița sud-balcanică nu mai exista.

SUR LA CHRONOLOGIE DE LA PÉRIODE DE TRANSITION DE L'ÉNÉOLITHIQUE À L'ÂGE DU BRONZE EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les auteurs republient en roumain leur travail *Über die Chronologie der Übergangszeit vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien* (*Dacia*, XIII, sous presse). En démontrant l'évolution parallèle des civilisations de la période de transition en Roumanie et de celle du début de l'âge du bronze en Bulgarie (complexe Ezero-Michalič) les auteurs aboutissent à la conclusion que le début de cette période de transition doit être placé en Roumanie vers l'an 2500 av. n. ère.

Dans la région du Bas-Danube, les influences égéo-anatoliennes sont évidentes, correspondant aux étapes tardives de Troie I. Elles marquent la fin des cultures énéolithiques et le début de la période de transition.

Les auteurs contestent le point de vue de Vladimir Dumitrescu, présenté dans son rapport au IIe Congrès international d'études sud-est européennes (Athènes, mai 1970): *Quelques aspects des synchronismes*

entre les cultures néo-énéolithiques et de la période de transition vers l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale, d'une part, et du monde égéo-anatolien d'autre part, selon qui le changement de conception concernant le synchronisme entre les civilisations énéolithiques de l'espace nord-danubien et celles de Troie serait dû aux observations stratigraphiques de Dikili Tash. Ils démontrent que ces données sont plus anciennes et qu'elles sont dues aux observations faites par les archéologues bulgares V. Mikov et G. Georgiev dans les stations de Michalic, de Karanovo et d'Ezero. Les chercheurs bulgares avaient exprimé leur point de vue avant la publication des recherches de Dikili Tash. On souligne également que problème de la périodisation de la civilisation de Gumelnița n'est pas encore résolu. Les notions de Gumelnița B₁ et B₂ utilisées par Vladimir Dumitrescu sont des abstractions sans contenu précis.